

ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ

ІВАНЮКІА.

**КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ІРИНЕЯ
ФАЛЬКОВСЬКОГО ІЗ УПОРЯДКУВАННЯ КНИЖКОВИХ ЗІБРАНЬ
БІБЛІОТЕКИ КИЄВО-МИХАЙЛІВСЬКОГО
ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТІРЯ**

У статті розглядається особистий внесок єпископа Іринія Фальковського у каталогізацію і збереження фондів бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Також приділяється увага його просвітницькій діяльності серед студентів Київської Духовної академії і ченців обителі.

В історії України є чимало цікавих постатей духовних подвижників, які зробили значний внесок у розвиток української культури. До цієї когорти діячів з повним правом можна віднести Іринія Фальковського - єпископа чигиринського, коад'ютора Київської митрополії, викладача, наставника і очільника Київської Духовної академії (далі - КДА), талановитого автора, просвітника й глибокого дослідника.

Метою дослідження є з'ясування внеску єпископа Іринія Фальковського в процес функціонування бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Основне завдання роботи - проаналізувати культурно-просвітницьку діяльність подвижника із упорядкування фондів бібліотеки обителі.

Особа Іринія привертала увагу багатьох його сучасників і вчених більш пізньої доби. Коротку біографію преосвященного було укладено митрополитом Євгенієм Болховітіним. У 1861 р. у Київських єпархіальних відомостях надруковано "Хроніку об Иринее" - дослідження життєвого шляху єпископа чигиринського, написане професором університету Святого Володимира і Київської Духовної Академії І.М. Скворцовим [9]. Упродовж 1883 р. на сторінках "Киевской старины" публікувалися статті Г. Булашова, присвячені єпископу. Особлива увага автором приділялася його молодим рокам, які значною мірою вплинули на становлення Іринія як дослідника.

Г. Булашов деталізовано, на основі архівних джерел, висвітлив викладацьку діяльність єпископа у Київській Духовній академії, духовний шлях цієї видатної особи [2, 3, 4, 5]. Висвітленням напрямів подвижництва Іринія також займалися І. Яновський [12] і М.І. Петров [8].

У 90-х рр. ХХ ст., після розпаду СРСР, коли зросла цікавість до історії релігії й церкви, було опубліковано низку праць, присвячених єпископу Чигиринському, коад'ютору Київської митрополії. Значну увагу особі та

Іванюк Ірина Андріївна - старший викладач кафедри прикладного мистецтвознавства, художньої експертизи та ювелірного мистецтва Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

діянням Іриней приділено у дослідженнях Т. Лозової, З.І. Хижняк [6; 11]. Роль І.Я. Фальківського у каталогізації та збереженні книжкових зібрань бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря висвітлено у роботі В. Ульяновського й О. Кошиль [10].

Іриней Фальковський був людиною унікальних енциклопедичних знань. Г. Булашов називає його найрізномісним вченим з числа духовних осіб і російських вчених кінця XVIII-XIX ст. [2, с. 89]. Подвижник складав псалми, гімни, елегії російською, латиною, німецькою, французькою, богословські трактати, замітки з медицини, хронології, військової архітектури. Він редагував київські календарі з астрономічними обрахунками, історичні статті, писав музику до своїх віршів. 10 червня 1786 р. почав переписування для себе "листового рукописного алфавітного Патерика" [3, с. 78].

Під час викладання математики у Київській Духовній академії І.Я. Фальковський підготував посібник з предмета у двох частинах. Перша містила відомості з механіки, гідростатики, аерометрії, гідравліки, оптики тощо, а друга - сферичну тригонометрію, початки астрономії, географію, хронологію, піротехніку, архітектуру цивільну й військову [3, с. 81]. Посібник унаочнювався виконаними рукою автора малюнками, схемами, кресленнями.

У 1797 р. І.Я. Фальковський опублікував "Сокращение церковной хронологии, называемой наукой о пасхалии". Кожне правило супроводжувалося прикладами й задачами, які мали докладне пояснення [3, с. 82]. З поетичних творів 80-90-х рр. XVIII ст. слід відзначити "Молитву ко пресвятой Богородице" (1789 р.), "Пиитические диктанты" (1791, 1792) [3, с. 83]. Часто власні твори І.Я. Фальковський переписував і надсилав до церковних й світських бібліотек. Так, у квітні 1822 р. він відправив митрополиту Євгенію (Болховітінову) для внесення до бібліотеки Кафедрального Софійського собору два рукописні примірники своїх промов за 1808 р. [10, с. 70]. Загалом він залишив по собі 1300 творів у 92 томах [2, с. 91].

Разом з тим подвижник продовжував займатися культурно-просвітницькою діяльністю. При КДА Іриней відкрив "Вольное Пиитическое Общество", до складу якого увійшло 80 осіб. Він розробив статут товариства, яке в основному виконувало функції студентської читальні. На членські внески, які становили 1 карбованець з особи, Іриней організував закупівлю книг, необхідних для навчання студентів КДА [4, с. 84].

Яскравий слід залишив єпископ і в галузі книжкової справи. Так, він доклав значних зусиль стосовно до налагодження діяльності Бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, що у XIX ст. була центром збереження рукописних і книжкових пам'яток історії й культури, забезпечувала духовні потреби киян у релігійній літературі, відіграла важливу роль в освітніх процесах. Величезну увагу І. Фальковським було приділено формуванню та упорядкуванню її фондів. Один із сучасних дослідників історії бібліотеки цієї обителі, В. Ульяновський, називає його її "янголом-охоронцем" [10, с. 63].

Він власноруч упорядкував книжкові зібрання. У жовтні 1808 р. Іриней завершив каталогізацію фондів бібліотеки [7, арк. 1]. Книжкові зібрання було поділено на дві частини. Так, наприклад, до першої - увійшла бібліотека

"словеноруська". Другу ж склали книги іншими мовами. На полях каталогу Іринею зафіксував принципи, за якими він упорядкував книжкові зібрання: "Все книги библиотеки сей, равно как и прочих, расположены по азбучному порядку имен их, а при конце описание каждой книги, между скобками означены лист и номер монастырской главной Описи, сочиненной в 1803 году, где она записана, для удобнейшего при издании делания потребных с обоими Каталогами сношений и справок" [7, арк. 1].

Твори, пронумеровані й позначені шифрами, розташовувалися за алфавітом. Наприклад, під літерою "А" розміщувалися Апостоли - книги чернігівського, печерського й московського друку XVII-XVIII ст. [7, арк. 1]. Найбільшим раритетом було львівське видання "Апостола" 1666 р.

Під літерою "Є" знаходилися "Євангелія" різних років видання. Найстарішим, за визначенням Іринею, було "Евангелие учительное на всякую неделю и на Господние празники и нарочитых святых. З друкарни Крилосное. 1606" [7, арк. 3].

Настоятель не лише каталогізував, але й проводив бібліографічний пошук, зазвичай уточнюючи рік появи творів. Так, Іринею зазначав, що "Вечеря Душевная" у трьох частинах московської типографії, яка датувалася 1683 р., насправді була видана на два роки раніше, у 1681 р. [7, арк. 2]. Ним також встановлено, що два екземпляри "Преподобного Ефрема Свирина" у двох частинах, які зазначені у бібліотечних описах під 1653 р., видрукувані значно пізніше, а саме у 1789 р. [7, арк. 3].

Поряд з богослужбовою, до каталогу вносилися Іринеєм і світська література, яка зберігалася у бібліотеці. Наприклад, під літерою "А" також зазначалися "Арифметика" Леонтія Магницького, "Атлас Российской империи с пограничными землями", який складався з 19 спеціальних карт, 1745 р. видання [7, арк. 1]. Під літерою "Г" - "География Генеральная" (московське видання 1718 р.) [7, арк. 2]. Під літерою "М" - "Монархия Турецкая, описанная чрез Рикота, бывшего Аглинского Секретаря Посольства при Оттоманской Порте" (петербурзьке видання 1741 р.) тощо [7, арк. 7].

Під час каталогізації з'ясувалося, що деякі книги було втрачено. Настоятель Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря Іринею фіксував: "С. Евангелие под № 44 при пересмотре библиотеки, учинённом по смерти библиотекаря иеромонаха Иванниция, неявилось", "Книга Житие Святых на сентябрь под ном 104 при пересмотре библиотеки учинённом по смерти библиотекаря Иоанниция, неявилась" (мається на увазі "Житие Святых" у 9 книгах, видане друкарнею Києво-Печерської лаври 1764 р.) [7, арк. 3]. Аналогічний напис був зроблений Іринеєм напроти книги "Послание св. Апостола Павла", у 2-х частинах, московське видання 1709 р. Зниклою вважалася друга частина.

Часто причина втрати з'ясовувалася керівництвом обителі. В. Ульяновський наводить наступний приклад: у 1809 р. з келії інок Ієроніма була "неизвестно кем уворована" вереснева Мінея (№ 59). Єпископ Іринею наказав вчинити слідство й допитати Ієроніма і прозвітувати про результати. З'ясувалося, що Мінею передавали для читання послушнику Івану Мовчану, і вона зникла з пономарні 23 жовтня, під час вечірні. Допитані були свідки у

справі, але чи знайдено книгу, залишилося невідомо [10, с. 65].

У зв'язку з цим настоятель Іриней встановив суворий контроль за рухом фондів бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Він особисто фіксував дарування й передачу книг, а також перевіряв повернення. Так, у описі Києво-Михайлівського монастиря Іриней зазначав, що Апостол печерського друку 1768 р. було передано до вівтаря храму, переплетено у червоний оксамит і оздоблено срібною, позолоченою оправою. Євангеліє (печерське видання 1746 р.) відправлено для здійснення молебнів [7, арк. 1-3], Псалтир того ж видання 1776 р. передано у церкву Набережно-Миколаєвську Протоїрею Матвієві Росовському [7, арк. 7].

Деякі книги віддавалися у постійне користування ченцям. Наприклад, "Житіє святих", яке у бібліотеці значилося під № 59, було віддане для читання ієродиякону Ієроніму [7, арк. 3]. Але разом з тим Іриней добре розумів цінність унікальних видань. У 1812 р. міщанин м. Богородська Московської губернії Іван Филімонов-Пудуруєв попросив дозволу на придбання кількох раритетних видань, які зберігалися у бібліотеці. 29 лютого 1812 р. єпископ наклав резолюцію: "Отказать просителю в сей просьбе, ибо таковых книг в продаже не имеется" [10, с. 66].

Крім каталогізації, настоятель попрацював і над реставрацією книжкових видань. Він зазначав: "1809 года, ноября 2 дня. Книги библиотечные, вновь переплетенные и занумерованные, вместе с другими для употребления моего не нужными, коих всех числом 72 отданы в библиотеку" [7, арк. 1]. Таким чином, зусиллями єпископа чигиринського Іриней книжкові зібрання Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря були не лише упорядковані, але й збережені для прийдешніх поколінь.

У 1822 р. єпископ Іриней Фальковський наказав після довгої перерви, спричиненої обліком і каталогізацією фондів бібліотеки, знову відкрити її для монастирської братії. Він власноруч відібрав більше 10 видань "Житій святих" з метою поширення освіти серед ченців обителі [7, арк. 4]. За його наказом брат-бібліотекар і різничий мали щомісяця роздавати братії для прочитання в келіях монастирські книги [10, с. 66].

Але вона працювала не лише для ченців, але й студентів КДА і місцевих мешканців. І.Я. Фальковський запровадив ще одну форму роботи учнів з книгою - постійне читання і переписування визначених єпископом і взятих з бібліотеки книг. Так, обов'язковим для опрацювання студентами КДА було "Повчання Златоуста". Всі, без виключення, відповідно до складених списків, мали не лише прочитати, але й переписати зазначену кількість сторінок цієї книги [1, арк. 49]. Студентами опрацьовувалася, таким чином, не лише релігійна, але й навчальна література. Наприклад, Сава Корчинський мав завдання з 12 липня до 1 вересня переписати першу частину "Смешенной Математики" [1, арк. 49]. Іриней також залучав студентів до книжного слова, пропонуючи їм видання з власної бібліотеки [1, арк. 51].

Особисті книжкові зібрання, по смерті єпископа, після довгих судових тяганин між спадкоємцями стали частиною бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, долею якої він так переймався за життя.

Отже, єпископ чигиринський, настоятель Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря Іриней Фальковський увійшов в історію як людина

різнобічних наукових інтересів, викладач, дослідник. Його культурно-просвітницька діяльність була спрямована на підготовку фахових кадрів для православної церкви й освіти мирян. Знаряддям реалізації цієї шляхетної мети були книги, які Іриней вивчав і цінував. Його неоціненним здобутком стало упорядкування, каталогізація і збереження книжкових зібрань бібліотеки обителі, якою він керував і опікувався.

1. "Разные записки" по продаже и выдаче книг и движению сумм Киево-Михайловского монастыря за 1801-1810 гг. - Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (ІР НБУВ) - Ф. 312. - Од. зб. 574. - 92 арк.
2. Булашов Г. Ириней Фальковский, коадьютор киевский / Г. Булашов // Киевская старина. - 1883. - Т. 5. - С. 89-120. - січень.
3. Булашов Г. Ириней Фальковский, коадьютор киевский / Г. Булашов // Киевская старина. - 1883. - Т. 6. - С. 66-96. - травень.
4. Булашов Г. Ириней Фальковский, коадьютор киевский / Г. Булашов // Киевская старина. - 1883. - Т. 6. - С. 664. - серпень.
5. Булашов Г.О. Преосвященный Ириней Фальковский епископ Чигиринский / Г.О. Булашов. - К., 1883.
6. Лозова Т. Ириней Фальковский та його "Размышления ежедневные, писанные в 1787 году" / Т. Лозова // Зб. праць молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. - Кн. 2. - К., 1997.
7. Опись Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря, сколько церквей, церковных вещей и др. Каталог книгам. - ІР НБУВ. - Ф. 307. - Од. зб. 540. - 72 арк.
8. Петров Н.И. Автобиографические записки преосвященного Иринея Фальковского (1762-1783 гг.) / Н.И. Петров // Тр. КДА. - 1907. - № 7.
9. Скворцов И.М. Хроника жизни Иринея Фальковского / И.М. Скворцов // КЕВ. - 1861. - № 6, 8, 10.
10. Ульяновський В., Кошиль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Златоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки) / В. Ульяновський, О. Кошиль. - К.: НКПІКЗ, "Фенікс", 2008. - 192 с.
11. Хижняк З.І. Фальковський Іван Якимович, чернець ім'я Іриней / З.І. Хижняк // Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст. Енциклопедичне видання. - К., 2001. - С. 557-559.
12. Яновский И. Ириней Фальковский, епископ Чигиринский, коадьютор митрополии Киевской (1813-1823) / И. Яновский // ПЕВ. - 1883. - № 19.

Иванюк И.А. Культурно-просветительская деятельность епископа Иринея Фальковского по упорядочиванию книжных собраний библиотеки Киево-Михайловского Златоверхого монастыря

В статье рассматривается личный вклад епископа Иринея Фальковского в каталогизацию и сохранение фондов библиотеки Киево-Михайловского Златоверхого монастыря. Также, уделяется внимание его просветительской деятельности среди студентов Киевской Духовной академии и монахов обители.

Ivanyuk I.A. Enlightenment and cultural activity connected with regulation of collection of books in St. Michael's Golden-Domed Monastery library by bishop Irynei Falkovsky

This article investigates personal contribution of Irynei Falkovsky in cataloguing and saving St. Michael's Golden-Domed Monastery library's funds. Also, the attention is paid to his enlightenment activity among the students of Kyiv Spiritual Academy and monks of the abbey.

Отримано 21.05.2013